

ספר בראשית

משה רבינו כתב הספר הזה * עם התורה כולה מפיו של הקב"ה * והקרוב, שכתבו בהר סיני * , כי שם נאמר לו עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם³⁵. כי לוחות האבן, יכלול הלוחות³⁶ והמכתב³⁷, כלומר עשרת הדברות, והמצוה, מספר המצוות כולן * , עשה ולא תעשה. אם כן והתורה³⁸, **יכלול הספורים מתחילת בראשית, כי הוא מורה האנשים בדרך³⁹ בענין האמונה, וברדתו מן ההר ***

35 שמות כד, יב. 36 ברכות ה, א : לוחות אלו עשרת הדברות. 37 אבות ה, ו : שהיו נקראים מכל הארבעה צדדים (רע"ב). ובפירוש הרמב"ם שם : והמכתב שהוא הכתיבה שעל הלוחות, כמו שאמר והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות (שמות לב, טז). ולפי זה „אשר כתבתי“ איננו מוסב על „התורה והמצוה“ שלפניו, אלא על „לוחות האבן“ שלפני פניו (עי' דברי רבינו בשמות כד, יב). 38 ע"ע להלן בפירוש רבינו לפסוק זה מה שמביא בשם ר"א. 39 ע"פ תהלים כה, ח : על כן יורה הטאים

לכל דבור ודבור מצוות התלויות בו. ומ"ש רבינו מספר המצוות מכוון למה שכתב בהשגותיו לס' המצוות, שורש א, שמפני החשבון הזה (תרי"ג) „נאמר שהוא מסור בידם (היינו בידי תז"ל) מפי משה בסיני, ועם כל זה אינן נמנעין ממחלקותיהם במצוות מן המצוות, שזה יאמר רשות וזה יאמר חובה, כי יודע האומר רשות שיש מצוה ממלאת החשבון“. וזה שדייק רבינו כאן וכתב מספר המצוות כולן, כי החשבון היה מסור בידם מפי משה רבינו. וברדתו מן ההר ברור שכוונת רבינו לאחר ירידתו השלישית והאחרונה מן ההר, בהורידו הלוחות השניות, היינו ממחרת יום הכפורים, ונודע לו אז שבני ישראל חזרו לקדמותם ולאהבת כלולותם, ובידוע שישרה שכינתו בתוכם כענין שצוהו תחלה ועשו לי מקדש, ואז כתב מתחלת התורה עד סוף ספור המשכן. וכנראה שהוא ספר הברית השני שהזכירו רבינו בפרשת תשא (לד, כז), ועליו נאמר שם : ויאמר ה' אל משה כתב לך את הדברים האלה. ואין לומר שכתובת ספר בראשית לפי רבינו היא שמרומות בס' משפטים (כד, ז) ויקח ספר הברית, ופירש רש"י : ספר הברית מבראשית ועד מתן תורה ומצוות שנצטוו במרה, שהרי רבינו חולק שם וסובר שכל זה אחר מתן תורה היה, ו„ספר הברית“ הראשון הוא טעמו החקים והמשפטים שבפרשת משפטים. וגם אין לומר שהיה זה אחר ירידתו הראשונה בי"ז בתמוז, כי אז שרף העגל ודן עובדיו ועי' בס' תשא, לג, ז, ד"ה ומשה, סדר המאורעות לפי דעת רבינו מ"ח בתמוז עד א' אלול, שאז עלה לקבל הלוחות השניות. על כרחך, מה שמפרש רבינו כאן, שברדתו מן ההר כתב מתחלת התורה עד סוף ספור המשכן, כוונתו לאחר ירידתו האחרונה, שאז

הספר הזה. ס' בראשית. מפיו של הקב"ה. אע"פ שלשונו בגוף שלישי ולא כמדבר בעדו. ועיין מנחות ל, א : הקב"ה אומר ומשה אומר וכותב. בהר סיני. עיין ברש"י (שמות כד, ד) שכתב ע"פ המכילתא, שביום ד' בסיוון בשנה הראשונה לחנותם במדבר סיני כתב משה רבינו לפני מתן תורה את ספר הברית הנזכר שם בפסוק ז. ולפי זה על כרחך לא כתב אז משה אלא מבראשית עד מתן תורה וגם מצוות שנצטוו במרה, כי התורה כולה עדיין לא ניתנה. אולם רבינו שם (פסוק א) חולק על רש"י וסובר כר' יוסי בר' יהודה במכילתא, שאחד מתן תורה כתב משה „את כל דברי ה'“ (פסוק ג) בספר הברית, כך שאין מ„כל דברי ה'“ ראייה כי הכוונה היא על התורה מבראשית עד מתן תורה ומצוות מרה, אלא אפשר שב„ספר הברית“ כתב את „כל דברי ה'“ שנאמרו לכל הקהל במעמד הר סיני ושנאמרו למשה לבדו בגשתו אל הערפל, גם המשפטים אשר שם לפניהם, שהרי כל הענין היה, לפי דעת רבינו בשביעי לסיוון מיד אחרי מתן תורה, וספר זה הוא חומש בראשית לא נכתב אז, אלא באותם ארבעים יום שאחר מ"ת נאמר לו בהר סיני, וכשירד מן ההר כתבן. ומה שאמר רבינו כאן : והקרוב, שכתב זה בהר סיני, ר"ל ששמע מפי הקב"ה בהר ונצטוה בסיני לכתוב זה וקיים צויו ברדתו מן ההר, כמ"ש רבינו להלן „וברדתו מן ההר כתב...“ ובכור זהב מסיק שב„הר סיני“ ר"ל במדבר לפני ההר, וכמו שכתב רבינו בפ' צו (ז, לח) : „ויתכן כי בהר סיני במקום הזה לפני הר סיני, והוא באהל מועד“. מספר המצוות כולן. מכוון עם מה שפירש רש"י שם (שמות כד, יב) : שכל תרי"ג מצוות עשרת הדיברות הן, ורבינו סעדיה פירש באזהרות שיסד

כתב מתחלת התורה עד סוף ספור המשכן*, וגמר התורה כתב בסוף שנת הארבעים, כאשר אמר. לקוח את ספר התורה הזו ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' אלהיכם וגו' 40. וזה כדברי האומר 41, תורה מגלה מגלה נתנה*, אבל לדברי האומר, תורה חתומה נתנה*, נכתב הכל* בשנת הארבעים, כשנצטוו כתבו לכם את השירה חזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם 42, וצוה לקוח את ספר התורה הזו ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' אלהיכם 42*. ועל כל פנים היה נכון שיכתוב בתחלת ספר בראשית, וידבר אלהים אל משה את כל הדברים האלה לאמר. אבל היה הענין להכתב סתם. מפני שלא כתב משה רבינו התורה כמדבר בעד עצמו, כנביאים שמזכירים עצמם, כמו שנאמר ביהזקאל תמיד, ויהי דבר ה' אלי לאמר בן אדם 43. וכמו שנאמר בירמיה 44, היה דבר ה' אלי לאמר. אבל משה רבינו כתב תולדות כל הדורות הראשונים ויחוס עצמו 45 ותולדתו ומקרו כשלישי המדבר. ולכן יאמר 46, וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו, כמדבר בעד שנים אחרים. ומפני שהענין כן לא נזכר משה בתורה עד שנולד, ונזכר כאילו אחר מספר עליו. ואל יקשה עליך ענין משנה תורה. שמדבר בעד עצמו, ואתחנן אל ה' 47, ואתפלל אל ה' ואומר*, כי תחלת הספר ההוא, אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל 48, והנה הוא כמספר דברים בלשון אומרם. והטעם לכתיבת התורה בלשון הזה*, מפני שקדמה 49 לבריאת העולם, אין צריך לומר ללידתו של משה רבינו, כמו שבא לנו בקבלה 50, שהיתה כתובה 51 באש שחורה על גבי אש לבנה. והנה משה כסופר המעתיק 52 מספר קדמון וכותב*, ולכן כתב סתם. אבל זה אמת וברור הוא, שכל התורה מתחלת ספר בראשית עד לעיני כל ישראל* הגיע מפיו של הקב"ה לאזנו של

בדרה. ועיין מ"ש רבינו שם בפסוק ט. 40 דברים לא, כו. 41 רבי יוחנן בשם רבי בנאה (גיטין כ, א). 42 דברים לא, יט. 42* שם, פסוק כו. 43 יהזקאל ג, טז; יב, א; יג, א ועוד. כו ע"פ כ"י. 44 א, ד. בכ"י: היה דבר ה'. ובר"ר: ויאמר ירמיה היה דבר ה', בירמיה לב, ז. 45 בכ"י: עמו, ואינו נכון. 46 שמות ו, ב. 47 דברים ג, כג. כו ע"פ כ"י. ובס"ש ליתא המלים "אל ה'". 48 דברים א, א. 49 שבת פח, ב. 50 בתלמודים ומירשים (זבחים קטו, א, חגיגה יג, ב... שקדמה התקע דורות לבריאת העולם. ועיין בב"ר ת, ב מדרשה"ש ה ובמדרש עשרה מאמרות). 51 ירושלמי שקלים ו, א: הרוותה, היינו בלוחות ולא בתורה, ואולם במשה"ש איתא: עורה של אש לבנה היתה וכתובה באש שחורה, משמע שבספר תורה מדבר. ומשם מביא רבינו רביה לדבריו. וכן כתב רש"י פסחים נד, א ד"ה ראשית דרכו. ועיין ירוש' סוטה ה, ג. 52 לשון הרמב"ם בהקדמתו לפרק הלך (יסוד השמיני): כי משה היה, כמו סופר קוראין לו, והוא כותב כל מאורעות הימים הספורים

נדע לו שחזרו לאהבת כלולותם (כ"י רש"י ורמב"ן שמות יח, יג) ודברי רבינו ויקרא (כה, א) וריש סדר ויקהל). עד סוף ספור המשכן. ר"ל עד סוף צווי מלאכת המשכן, שהרי פרשת "אלה פקודי" לא ניתנה להיכתב עד אחרי הקמת המשכן בשנה השניה. וספר הברית הזה השני שבפרשת כי תשא (לד, כז) הוא שקרא משה ודיבר אל העם (שם פסוק לא) תיכף ברדתו מן ההר ממחרת יוהכ"פ (שם פסוק כט) ובספר הזה נכתב כנראה גם חטא העגל ומחילתו, כמוכח מדברי רבינו בשמות לד, כו, וגם פרשת "שמר לך" (שם לד, יא). כמוכח מדבריו שם בפסוק לא. נמצא, לדעת רבינו, שבמדבר סיני נכתבה התורה מ"בראשית" על "לא תבשל גדי בחלב אמו" (שמות לד, כו). מגלה מגלה ניתנה. פשנאמרה פרשה למשה היה כותבה, ולבסוף ארבעים שנה, כשנגמרו כל הפרשיות, חיברן בגידין ותפרן (רש"י גיטין ט, א). חתומה

נתנה. לא נכתבה עד סוף ארבעים, לאחר שנאמרו כל הפרשיות כולן, והנאמרות לו בשנה ראשונה ושניה היו סדורות לו על פה עד שכתבן (שם). והיא דעת ר' שמעון בן לקיש. נכתב הכל. והתוספות בגיטין ט, א, ד"ה תורה חתומה ניתנה, היקשו לריש לקיש מן הכתוב (שמות כד, ז): ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם, משמע שעל כל פנים ספר הברית נכתב בשעת מתן תורה, ועיין מה שתירצו שם. ואומר. דברים ט, כו. ואם כן היה ראוי שיאמר בתחלת משנה תורה ויהי דבר ה' אלי לאמר, כי בספר הזה הוא מדבר בעד עצמו. לשאלה זו עונה רבינו כי תחלת הספר ההוא וכו'. בלשון הזה. בגוף שלישי לנסתר. וכותב. אחרי שירד מן ההר, על פי מה שראה לפני ירידתו בספר האש שבהר, למאן דאמר מגילה מגילה ניתנה כדאית ליה, ולמ"ד חתומה ניתנה כדאית ליה. לעיני כל ישראל. כדעת רבי שמעון (ב"ב ט, א) שגם

משה*, כענין שנאמר⁵³ להלן⁵⁴, מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו⁵⁵. הודיעו⁵⁶ תחילה ענין בריאת השמים והארץ וכל צבאם, כלומר, בריאת כל נברא, העליונים והתחתונים, וגם כן כל הנאמר בנבואה ממעשה מרכבה* ומעשה בראשית* והמקובל בהם לחכמים. עם תולדת⁵⁷ ארבע הכחות שבתחתונים, כח המחצבים* וכח צמחי האדמה* ונפש התנועה* ונפש המדבר, ככלם נאמר למשה רבינו בריאתם ומהותם וכחותם ומעשיהם ואפיסת* הנפסדים מהם, והכל נכתב בתורה בפירוש או ברמז*. וכבר אמרו רבותינו⁵⁸ חמשים שערי בינה נבראו בעולם וכלן נמסרו⁵⁹ למשה חוץ מאחד, שנאמר, ותחסרהו מעט מאלהים⁶⁰. ואמר⁶¹ כי בבריאת העולם חמשים שערים של בינה*, כאלו נאמר שיהיה בבריאת המחצב שער בינה אחד בכחו ותולדותיו, ובבריאת צמח האדמה שער בינה אחד, ובבריאת האילנות שער אחד, ובבריאת החיות שער אחד, ובבריאת העופות שער אחד, וכן בבריאת השרצים ובריאת הדגים, ויעלה אחר זה לבריאת בעלי הנפש המדברת, שיתבונן סוד הנפש וידע מהותה וכחה בהיכלה* ויגיע⁶² למה שאמרו⁶³, גנב אדם יודע ומכיר בו, נואף אדם יודע ומכיר בו, נחשד על הנדה⁶⁴ יודע ומכיר בו, גדולה מכלן שמכיר בכל בעלי⁶⁵ כשפים, ומשם יעלה לגלגלים ולשמים וצבאיהם, כי בכל אחד מהם שער חכמה אחר שלא כחכמתו של חבירו, ומספרם מקובל להם על הקבלה⁶⁶, שהם חמשים חוץ מאחד*. ואפשר שיהיה השער הזה בידיעת הבורא יתעלה שלא נמסר לנברא*. ואל

והמצות". 53 ע"פ כ"י וד"ר, בס"ש: שאמר. 54 בברוך בן נרוי, תלמידו של ירמיה הנביא. 55 ירמיה לו, יה. 56 ע"פ כ"י וד"ר, בס"ש: הודיענו. 57 ע"פ כ"י וד"ר, בס"ש: תולדות עם. 58 רה"ש כא, ב. 59 שם: ניתנו למשה חסר אחד; ובויקרא כה, ב מעתיק רבינו כלפנינו. 60 תהלים ה, ו. 61 ע"פ ד"ר ובכ"י: יאמרו. 62 בד"ר: ויגיע. 63 בהיכלות רבתי, א, נ. 64 בכ"י: אדם על הערוה. 65 בפרקי היכלות: טיני. 66 כן בפירוש בכ"י, ובס"ש: ע"ה.

נמצא שאין נפש בצומח כי אם כח. ונפש התנועה. הכח בבעלי חיים אשר בו יהיו ההרגשה והתנועה, והיא נפש חיונית או נפש חיה (פירוש המלות הזרות לר' שמואל אבן תבון). ואפיסת ההעדר והביטול. בפירוש או ברמז. „ואע"פ שניטלה נבואת הנביאים — שהוא המראה והחזון, שפסקו מיום שחרב בית המקדש — נבואת החכמים שהיא בדרך חכמה לא ניטלה אלא יודעים האמת ברוח הקודש שבקרבם" (מחידושי רבינו לב"ב יב). נ' שערים של בינה. שעל ידן נברא העולם, וכחה בהיכלה. יש מבארים שהכוונה לגוף שהראשונים כינוהו בשם „היכל הנפש" (עיין ראב"ע דברים לב, א). ויש המגיהים: „יגיע למה שאמרן בהיכלות", והמכוון למדרש ששמו כן, שממנו ראייתו (עיין ציון 63 כאן). ושמה יש לגרוס: וכהו: בהיכל ה'. וכוונת רבינו שחכ הנפש הוא גם להעלות בהיכלות ה', כמו שמבאר והולך. חוץ מאחד. עיין ראש השנה כא, ב ברש"י ד"ה חמשים שערי בינה „סיפיה דהאי קרא דרשי רב ושמואל, מזוקק שבעתים, שבע שביעיות, והם חמשים חסר אחד שנמסרו למשה, למדנו שחמשים נבראו, שהרי מעט נחסר מאלהים". ועיין הקדמת הראב"ד לס' יצירה. לנברא. היינו למלאכים, וזה כפי' רש"י בנזירים לח, א, שאותו

פסוקים האחרונים שבתורה משה כתבן. לאזנו של משה. כלומר, לא שראה אותה בלבד והעתיק ממנה, שהרי אותה תורה הכתובה באש רצופה היתה ובלי הפסק תיבות, כמו שכתב רבינו להלן בהקדמתו, וכן בב"ב טו, א: „עד כאן הקב"ה אומר ומשה אומר וכותב... שנאמר מפיו יקרא אלי. ממעשה מרכבה. והיא חכמת האלגות, שהוא הדבור בכל המציאות ובמציאות הבורא בידיעתו ותאריו וחיוב כל הנמצאים ממנו והמלאכים והנפש והשכל הדבק באדם ומה שיהיה אחר המיתה (פירוש המשניות לרמב"ם, חגיגה ב, א). וזה לשון רבינו בדרשתו „תורת ה' תמימה", ומכל מקום תימא שאני רואה התורה מדברת במעשה בראשית ובחכמת היצירה, אבל איני יודע היכן היא מרמזת מעשה מרכבה; אבל המרכבה העליונה שהיא ידיעת הבורא כתובה בתורה היא, אבל מרכבה של היכלות איני יודע לה רמז מן התורה, ואולי קבלה על פה היתה עד דאתא יחזקאל וישעיה ואסמכינה". ומעשה בראשית. חכמת הטבע וההעמקה בהתחלת המציאות (שם). כח המחצבים. הגופים הדוממים הנחצבים מתוך האדמה, כמו אבנים ומתכות. וכח צמחי האדמה. עיין דברי רבינו להלן (א, כ): „כי אין כח הגידול נפש, רק בבעלי התנועה לבד יהא",

תסתכל באמרם נבראו בעולם * כי על הרוב ידבר, והשער האחד לא נברא. והמספר הזה רמוז בתורה בפירוש בספירות העומר * ובספירת היובל *, כאשר אגיד בו סוד. בהגיעי שם ⁶⁷ ברצון הקב"ה. וכל הנמסר למשה רבינו בשערי בינה ⁶⁸, הכל נכתב בתורה בפירוש, או ברמיזה בתיבות או בגימטריאות או בצורת האותיות, בכתובות ⁶⁹ כהלכתן, או המשתנות בצורתן, כגון הלפופות והעקומות ⁷⁰ וזולתן ⁷⁰, או בקוצי האותיות ובכתריהן *, כמו שאמרו ⁷¹, כשעלה משה למרום מצאו להקב"ה שהיה קושר כתרים לאותיות, אמר לו אלו למה, אמר לו עתיד אדם אחד לדרוש בהם תלי תלים של הלכות *, עד זו מנין לך, אמר להם הלכה למשה מסיני. כי הרמזים האלו לא יתבוננו אלא מפה אל פה עד משה מסיני. ומזה אמרו בשיר השירים רבא * בחזקיהו, ספר תגי הראה להם. והספר הזה * ידוע ומצוי אצל כל אדם, יפרשו בו כמה אלפי"ן בתורה בתאגין, וכמה ביתי"ן, ושאר האותיות, ומספר התאגין שבכל אחת. ואין השבח שספרו על הספר הזה, וגלוי הסוד שהיה לחזקיהו, מפני התאגין עצמן, אלא בידיעתן, בפירושיהן, **סודות רבים עמוקים מאד**. ושם במדרש ⁷² שיר השירים רבא ⁷³ אמרו, כתוב ויגד לכם את בריתו ⁷⁴, ויגד לכם ספר בראשית שהיא תחלת ברייתו * של עולם. אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים, אלו עשרת הדברות, עשרה למקרא * ועשרה לתלמוד. **וכי מנין *** יבא אליהוא בן ברכאל הבוזי ויגלה לישראל חדריו בהמות

30/08/2018nkn

67 עי' להלן בס' בהר (כה, ב) ד"ה שבת (ייעורו אותנו בסוד גדול וגו' ושם לזה רמוז רכותינו באמרם חמשים שערי בינה וכו'). 68 עי' בספר האמונה והבטחון לרבינו, כג, ד"ה וקראתי. 69 ע"פ כ"י וד"ר, ובס"ש הכתובות. 70 רמב"ם ה' ס"ת ז, ה: ויזהר באותיות המשונות כגון הפאי"ן הלפופות (כפופות) והאותיות העקומות. 70 * רבתי וזעירות, הפוכות ותלויות, מנומרות ומנוקרות ומנוקרות. 71 מנחות כט, (בישנויים). 72 ע"פ כ"י וד"ר. בס"ש: בפירוש. 73 א, ד, הביאני המלה. 74 דברים ד, יג.

בדברים כו, ג. והוא נדפס כמה פעמים, כגון: א. הוצ. פריש, תרכ"ו עם פירוש מבעל מגדל עוז (ועיין מגדל עוז על רמב"ם ה' ספר תורה ז, ח); ב. עם מחזור ויטרי, נירנברג תרפ"ג עמ' 476 והזכירוהו הראשונים: תשב"ץ א, נג; ובסוף ספר המנהיג. ברייתו, מפרש „בריתו“ מלשון בריאתו, ומוסב על מעשה בראשית (יפה קול). עשרה למקרא. אפשר שדורש שהיה לו לומר עשרת הדברים, בלא תיבת „לעשות“, על כן דורש שתיבת לעשות פירושה לתלמוד, שכולל התלמוד שבעל פה עם המעשה, ומה שכתוב עשרת הדברים, הם הכתובים למקרא, וילמד סתום מן המפורש, מה מפורש למקרא עשרת הדברים כך למעשה עם התלמוד גם כן עשרת הדברים (מהרז"ו). ועיין בירוש' סוטה ה, ג נפקותא של עשרה, עשרה, בדרך אחרת, ואולם בילקו"ש, תקפב ליתא: עשרה למקרא עשרה לתלמוד, ועיין במתנות כהונה. וכי מנין, כלומר, **שאלו לא נאמרו מסיני, לא היו יכולים אליהוא יחזקאל להגיד תעלומות חכמה אפילו בנבואה**, שכל הנביאים קבלו מסיני מה שעתידיהם להנבא (כדאיתא בתנחומא יתרו, י, ובש"ר כה, ו), אלא שהביאני המלך תדריו בסיני, שהגיד תעלומות החכמה מפני חיבתן של ישראל, ומשם זכו להיגלות הדברים לדורות על ידי הנביאים בזמניהם (יפה

אחד היה הקב"ה יתיר על משה, ולא כפי"ר"ח בר"ה כא, ב, שחמשים שערי בינה נבראו בעולם למלאכי האלהים, וכולן ניתנו למשה חוץ מא' מהן. נבראו בעולם, משמע שכל החמשים נבראו, ולפי מה שאמרנו שהשער הזה בידיעת הבורא ית' לא נמסר לנברא, קשה מה לשון בריאה שייך בו, לכך עונה כי על הרוב כו'. בספירת העומר, ויקרא כג, טו"טז: ... שבע שבתות תמימות ... תספרו המשים יום. ובספירת היובל, שם כה, ח"י: תשע וארבעים שנה, וקדשתם את שנת החמשים שנה, ובכתריהם. המה התאגין כצורת זינין דקין כחוט השערה, ומניינם מאחד עד שבעה באות (רמב"ם ה' ס"ת). תלי תלים של הלכות. אמר לפניו: רבש"ע, הראהו לי, אמר לו: חזור לאחוריק, הלך וישב בסוף שמונה שורות ולא היה יודע מה הן אומריה, תשש כוחו, כיון שהגיע לדבר אחד אמרו לו תלמידיו רבי מנין לך, אמר להם כו'. בשש"ר. לא מצאתי שם. ומצאתי באוצר מדרשים (של אייזנשטיין) בהקדמתו לספר תגין, שמעתיק דברי הרמב"ן אלה, ומעיר: „כן היתה הגירסא לפניו בעירובין כא, ב, ובסנהדרין קד, א, ולפניו: זיין בולע זיין הראה להם“. וכן בשש"ר רבה ג, ג: זיין וכו'. וע"ע להלן בס' תבא (כו, ח) ד"ה וכתבת: ומצינו בספר תאגי וכו'. והספר הזה, רבינו מזכירו

ולויתן*, ומנין יבא יחזקאל ויגלה להם סתרי⁷⁴* המרכבה, הדא הוא דכתיב, הביאני המלך חדריו⁷⁵. כלומר שהכל נלמד מהתורה. **ושלמה המלך ע"ה, שנתן לו האלהים החכמה והמדע⁷⁶, הכל מן התורה היה לו** וממנה למד עד שידע סוד⁷⁷ כל התולדות, ואפילו כחות העשבים וסגולתם, עד שכתב בהן אפילו ספר רפואות*. וכענין שכתוב, וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יוצא בקיר⁷⁸. וראיתי הספר המתורגם הנקרא חכמתא רבתא⁷⁹ דשלמה, וכתוב בו*, ולא ממתום הות תולדתא חדיתא למלך או לשליט, דחדיו מעלנא דכל בר נש לעלמא, ומפקנא שויאת חדיו, מיטול כן צלית, ואיתיהיבת לי רוחא דחכמתא, וקרית, ואתת לי רוחא דאידעתא, צבית בה יתיר מן שבטא וכורסותא. יאמר כי לא מדבר תהיה תולדת מיוחדת למלך או לשליט*. אחד הוא ביאת כל איש בעולם, ויציאה שוה לכולם יחד, ובעבור כן התפללתי, ונתן לו רוח חכמה, וקראתי, ובאה לי רוח דעת, בחרתי בה יותר מן השרט והכסא. ונאמר שם*, והוא דיהב אידעתא, דלא דגלותא*, למידע היכן קם עלמא, ועובדיהון דמזלאתא, שוריא ושולמא ומצעתהון דזמני, שולחפי דזנבותא* ודהיכן עבדי זמני ריהטיהון דשמיא, וקבעיהון דכוכבי, מתנא דבעירא* וחימתא דחיויאיתא, עוניהון דרוחי ומחשבתהון דנשי, גינסי דנצבאתא* וחיליהון דעיקרי, כל מידם דכסי וכל מידם דגלי ידעית. יאמר

74* ע"פ דפוס ליסבון ובר"ר: סדר י, ויש מגיהים: חדריו. 75 שיר השירים א, ד. 76 דבה"יב א, יב. 77 ע"פ כ"י וד"ר. ובס"ש: סוף. 78 מלכים"א ה, יג. וכן פירש רש"י: וידבר על העצים, מה רפואת כל אחת וכו'. 79 הוא הספר הנודע בשם חכמת שלמה (ע"י בהקדמת ר' נפתלי ויזל בספר "כתובים אחרונים", ורשה תרפ"ב, המצויין כי הרמב"ן הוא הראשון שהזכיר ספר זה; ועיין בטבוא לספר זה בקובץ "הספרים החיצוניים", הוצאת אברהם כהנא, (ת"א, תרצ"ז).

ראשית אחת לכלנו, ומשפט אחד לכל, לבא בארץ ולצאת ממנה, לכן למדע התפללתי ונעניתי, קראתי ותצלח עלי רוח חכמה, ותיקר בעיני משבט וכסא (ז, ד"ו). כי לא מדבר... למלך או לשליט. בתרגום הוצ. כהנא: כי אין כל מלך אשר ראשית מוצאו אתרת היתה. נאמר שם. ז, יזכא. דלא דגלותא. כן ע"פ כ"י וכן הנכון בלי ספק, למרות מה שהן בדפוס רומי והן בדפוס ליסבון הגירסא: לגלותא. ועיין ערוך השלם ערך דגל א, שהוראתו: שקר, כזב (עיין שבת סג, א: שני תלמידי חכמים המדגיגין זה את זה בהלכה, הקב"ה אוהבן, כלומר שמקשין ומכחישים זה לזה בהלכה). אידעתא דלא דגלותא, היא איפוא, ידיעה בלתי כוזבת, כלומר הכרה נכונה, וכן רבינו מוסר בתרגומו להלן: "...דעת, שאין בו שקר". שולחפי דזנבותא. עיין ערוך השלם ערך שלחף, שהוא בנין שפעל מן "חלף" בהיפוך האותיות, כלומר, חליפות התנועות (= הזנבות) ותרגום רבינו ל"אלכסונות" (להלן בביאורו) הוא ע"פ "שלחופי הוו משלחפי" (שבת צו, ב ועיין פי' רבינו הננאל שם צו, ב). מתנא דבעירא. עיין ערוך השלם ערך מתן א, שהוא לשון לחלוחית (כביאורו של רבינו להלן), ובלשוננו: מזג, שהוא תכונות הנפש המושפעת מהרכב הליחות, שהוא אצל בהמות היישוב ממותן וממוג. גינסי דנצבאתא. עיין ערוך השלם ערכים "גנס" (= מוצא, יחוס) ו"נצב" (= נטע, עץ) כלומר, מיני

ולויתן. נראה שט"ס היא, שחדרי בהמות ולויתן לא במענה אליהוא נתגלו אלא במענה ה' לאיוב, ונראה שצ"ל: חדריו רוחות ומטרות, כמו שכתוב באיוב לו, ט: מן החדר תבוא סופה וגו', ומיושב לשון חדריו, אבל בבהמות ולויתן לא נמצא לשון חדר, וגם אין מיושב כ"כ עליהן לשון חדרים (רד"ל). ספר רפואות. עיין ברכות י, ב ופסחים נו, א; ומה שהקשה הרמב"ם בפירוש המשניות שם (פסחים ד, ט) עם הרחבת ביאור ענין ספר הרפואות "שהיה ענינו להתרפאות בדברים שלא התירה תורה להתרפאות בהן, כמו הדברים שחשבו בעלי הצורות והוא כי יש אנשים חכמים בחכמת הכוכבים ועל פיהם יעשו צורה לעתים ידועים ויועילו או יזיקו לדברים ידועים וזו הצורה נקראת בלשון יון טלסמ"א" ועיין בפ"י בנין יהושע לאדר"נ פ"ב מ"ד. בתרגום הוצ. כהנא: כי הוא נתן לי הכרה נכונה של המצואים, לדעת תכונת תבל וכח היסודות; ראשית העתים, אחריתן ומחציתן; תנועות [השמש] לחליפותיהן ותמורות הזמנים; מחזור השנים ומשטר הכוכבים; תכונות נפש חיה וחמת חיות פרא; כח הרוחות ושיחות אנשים; הצמחים למיניהם וסגולות השרשים; הנסתרות והנגלות ידעתי, כי החכמה אמנית הכל למדתני. וכתוב בו. בחכמת שלמה הוצ. רנה"ו לא נמצאו אלא שלשה פסוקים הללו הקרובים למה שרבינו מביא כאן: כי כמלך כעם,

שהאלהים הוא הנותן דעת, שאין בו שקר, לידע איך קם העולם, ומעשה המזלות, הראש והסוף ואמצעות הזמנים, ואלכסונות הזנבות, ואיך יעשו הזמנים מרוצת השמים, וקביעות הכוכבים, לחות הבהמות וחמת החיות, תוקף הרוחות ומחשבות אדם, יחסי האילנות וכחות השרשים. כל דבר מכוסה וכל דבר מגולה ידעתי*. כל זה ידע בתורה, והכל מצא בה, בפירושה, בדקדוקיה, באותיותיה ובקוציה, כאשר הזכרתי. וכן אמר בו הכתוב, ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם⁸⁰, כלומר שהיה בקי מהם בקסמים ובנחשים, שזו היא חכמתם. שנאמר, כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים⁸¹. וכך אמרו⁸², מה היתה חכמתן של בני קדם, שהיו יודעים⁸³ וערומים בטייר*. ומכל חכמת מצרים⁸⁴, שהיה בקי בכשפים שהיא חכמת מצרים*, ובטבע הצומח, כידוע מספר העבודה המצרית⁸⁵, שהיו בקיאים מאד בענין הזריעות וההרכבה במינין. וכך אמרו⁸⁶, אפילו פלפלין נטע שלמה בארץ ישראל, וכיצד היה נוטען, אלא שלמה חכם היה והיה ידע עיקר משתיתו⁸⁷ של עולם, למה, מציון מכלל יופי אלהים הופיע⁸⁸, מציון נשתכלל⁸⁹ כל העולם כולו, כיצד, למה נקראת אבן שתיה, שממנה נשתת העולם. והיה שלמה ידע איזהו גיד שהוא הולך לכוש, ונטע עליו פלפלין, ומיד היו עושין פירות, שכן הוא אומר ונטעתי בהם עץ כל פרי⁹⁰. עוד יש בידינו קבלה של אמת, כי כל התורה כולה שמותיו של הקב"ה*, שהתיבות מתחלקות לשמות בענין אחר, כאלו תחשוב על דרך משל, כי פסוק בראשית יתחלק לתיבות אחרות, כגון בראש יתברא אלהים*, וכל התורה כן, מלבד צירופיהם וגימטריאותיהם של שמות. וכבר כתב רבינו שלמה בפירושינו

80 מלכים א ה, י. 81 ישע' ב, ו. 82 בפסיקתא דרב כהנא, פרה, ד"ה ותרב. במד"ר יב. 83 בפסדר"ב: יודעים במו"ל. 84 סוף פסוק מותרב חכמת שלמה (מלכים א ה, י). 85 עי' מו"נ, ג, כט, 5; 15. ורבינו מוכירו גם להלן יא, כח בשם ספר עבודת האכרים המצרים, וכן בדרשתו תה"ת. ועיין כוזרי א, סא, שמוכירו בשם ספר העבודה הנבטית, וכן מוכירו הראב"ע לשמות ב, י. 86 תנחומא קרושים, י; ובקה"ר ב, ז (בשנויים). 87 פרשה ועיקר טבעה. ובקה"ר שם: אלא עמד שלמה בחכמתו על משתיתה של ארץ וראה איזה משתיתה מופנה לשם ונטע בה על משתיתה של ארץ וכך היתה עושה פירות. 88 תהלים נ, ב. 89 יומא נד, ב: פמנו מוכלל יופיו של עולם. 90 קהלת

פרשה ופרשה שבה השם שבו נוצר הדבר או שנעשה בו או שנתקיים אותו ענין בו. ויש במקצוע (בס"ש: במקצת) זה ספר והוא הנקרא שמות תורה, שמפרש בפרשיות שמוש כל אחת מהן, והשם היוצא ממנה והאיך יוצא ממנה, והאיך משתמשין בה. אבל יש לנו קבלה שיותר ממה שכתוב בספר ההוא הם שמות כל התורה כלה מבראשית ועד לעיני כל ישראל, כלה שמות, כגון שנאמר בראש יתברא אלהים או כיוצא בזה, לכן נפסל ספר תורה בחסרון אות אחת או ביתרון, ואלו כתב י"י ימלך לעולם ועד (שמות טו, יח) מלא וי"ו פסל ספר תורה כלו, וזה סבור שלא הוזק כלום. ובספר עבודת הקודש לר' מאיר בן גבאי (חלק הייחוד פרק כא) מבאר על יסוד דברי רבינו הנ"ל, שלכך נקראת "תורת ה', לפי שהיא שם ה' ממש, ולהורות על המקום שנאצלה משם — התחילה בבי"ת וסיימה בלמ"ד שהוא ל"ב, כנגד החכמה העליונה הכוללת ל"ב נתיבות שבהם היה כל הווה, וזו היא התורה הקדומה שקדמה לעולם". בראש יתברא אלהים. כן נראה כאן פיסוק התיבות ע"י ריוח שביניהן

הצמחים, ובביאורו של רבינו להלן: יחסי האילנות. כל דבר מכוסה וכל דבר מגולה ידעתי. בספר שלפנינו (הוצ. כהנא שהובא בביאורינו לעיל) ההמשך הוא: "כי החכמה אמנית הכל למדתני, והמכוון הוא לפסוק: ואהיה אצלו אמן (משלי ח, ל). והוא מה שרבינו ממשך: וכל זה ידע בתורה. וערומים בטייר. ע"פ במד"ר חוקת לב, ג ועיין במתנות כהונה לויק"ר לב, ובתרגום ירושלמי (בראשית ל, כז): נחשתי — אטיירת. וטייר בלשון ערב עוף (לשון רבינו בדרשת תה"ת, יב, ועיין פירושו לדברים יח, ט, שהיא חכמת העופות). ועיין גיטין מה, א. חכמת מצרים. עיין שמו"ר ט, ו. שמותיו של הקב"ה. מקורו בזהר יתרו (פו, א): אורייתא כלא שמא קדישא היא, דלית לך מלה באורייתא דלא כליל בשמא קדישא. ובדרשתו (מעלות התורה וישראל לעיני העמים, ווארשה תרל"ח עמ' יד) מבאר רבינו את הענין ביתר הרחבה, וז"ל: "עוד התורה מאירת עינים בדברים גדולים מכל אלו, היא החכמה הנעלמת מעיני כל חי ורחבה מני ים, והוא שכל התורה כלה שמותיו של הקב"ה, שבכל

בתלמוד⁸¹ ענין השם הגדול של שבעים ושתים, באי זה ענין הוא יוצא משלשה פסוקים ויסע, ויבא, ויט⁸². ומפני זה ספר תורה שטעה בו באות אחת במלא או בחסר פסול, כי זה הענין יחייב אותנו לפסול ספר תורה שיחסר בו ו' אחד ממלת אותם, שבאו מהם ל"ט מלאים בתורה*, או שיכתוב הו"ו באחד משאר החסרים, וכן כיוצא בזה, אף על פי שאינו מעלה ואינו מוריד, כפי העולה במחשבה. וזהו הענין שהביא גדולי המקרא למנות מלא וחסר בכל⁸³ התורה והמקרא, ולחבר ספרים במסורת, עד עזרא הסופר הנביא שנשתדל בזה. כמו שדרשו⁸⁴ מפסוק ויקראו בספר תורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא⁸⁵. ונראה שהתורה הכתובה באש שחורה על גבי אש לבנה, בענין הזה שהזכרנו היה, שהיתה הכתיבה רצופה, בלי הפסק תיבות, והיה אפשר קריאתה שתקרא על דרך השמות, ותקרא על דרך קריאתינו, בענין התורה והמצוה, ונתנה למשה רבינו על דרך חלוק קריאת המצוה*, ונמסר לו על פה קריאתה בשמות. וכן יכתבו השם הגדול שהזכרתי* כולו רצוף, ויתחלק לתיבות של שלש שלש אותיות לחלוקים אחרים רבים, כפי השמוש לבעלי הקבלה*.

ועתה דע וראה מה אשיב שואלי דבר⁸⁶, בכתיבת פירוש התורה, אבל אתנהג כמנהג הראשונים, להניח דעת התלמידים, יגיעי הגלות והצרות*, הקוראים בסדר בשבתות ובמועדים, ולמשוך לבם בפשטים, ובקצת דברים נעימים, לשומעים וליודעים חן⁸⁷. ואל חנוך יחנונו ויברכנו, ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם⁸⁸. ואני הנני מביא כברית נאמנת, והיא הנותנת, עצה הוגנת, לכל מסתכל בספר הזה, לכל יסבור סברה, ואל יחשוב מחשבות, בדבר מכל הרמזים, אשר אני כותב בסתרי התורה*, כי אני מודיעו נאמנה⁸⁹, שלא יושגו דברי, ולא יודעו כלל, בשום שכל ובינה⁹⁰, זולתי מפי מקובל חכם, לאוזן מקבל מבין*, והסברא בהן איוולת, מחשבה מועלת*, רבת הנוקין, מגועתי התועלת, אל יאמן בשוא נתעה⁹¹,

ב, ה; ועיין ברש"י שם. 91 סוכה מה, א, ד"ה אני. 92 שמות יד, יס"ב. וזה לשון רש"י במס' סוכה שם: „אות ראשונה של פסוק ראשון ואחרונה של אמצעי ראשונה של אחרון“. ועיין בתוי"ט לסוכה ד, ה. 93 ע"פ כ"י. ובס"ש: וכל התורה. 94 נדרים לו, ב. 95 נחמ"ה, ח, ת. ויקראו בספר תורת האלהים, זה מקרא. מפורש, זה תרגום. ושום שכל, אלו הפסוקים. ויבינו במקרא, זה פיוסוק טעמים, ואמרי לה אלו המסורת (נדרים שם). 96 ע"פ שמואל"ב כד, יג: מה אשיב שלחי דבר. 97 קהלת ט, יא, והוא כנוי למקובלים (יודעי חכמה נסתרת). 98 משלי ג, ד: ומצא חן. *98 ע"פ הושע ה, ט: הודעתי נאמנה. 99 ע"פ נחמ"ה, ח, ת. 1 ע"פ כ"י וד"ר, ובס"ש: מונעת. 2 ע"פ איוב טו, לא: „אל יהי הרשע הנתעה מאמין ובטוח בהיותו בשלחה שיהיה כל יפיו בשוא, כי שוא תהיה

רבינו בספרו „הגאולה“: לדעת לעות את יעפי הגלות דבר הגאולה. אשר אני כותב בסתרי התורה. עיין ר' חיים ויטאל בהקדמתו ל„עץ חיים“ ובשער „מערכת אלהות“. לאוזן מקבל מבין. השוה דברי רבינו בדרשתו על קהלת (הוצ. זכריה שווארץ עמ' טו) „אבל דברים הללו וכיוצא בהם אין אדם עומד על אמתתם מדעת עצמו אלא בקבלה, וזה הענין מבואר בתורה לכל מי ששמע טעם המצוות בקבלה כראוי, זהו מקבל מפי מקבל עד משה רבינו מפי הגבורה“. ופי' לאוזן מקבל, שגם התלמיד המקבל יהיה איש מבין. וכ"י: לאוזן מקובל מבין. מועלת. ע"פ סנהדרין כו, ב: „מחשבה מועלת אפילו לדברי תורה“, ופרש"י: מהניא לשכח לימודו. ועיין ברש"י שם עוד פירוש אחר.

בד"ר ודפוס ליסבון. ל"ט מלאים בתורה. עיין מסורה גדולה בראשית מא, ח: אות ס, ל"ט מלאים, וסי' שראשי נמלא „טל“, ונימנו בספרו של פרנסדורף מסורה גדולה עמ' 227, ועיין מנחת שי לבראשית טו, יט: שמות כט, ג; יחזקאל כ, כא. ע"ד חילוק קריאת המצוה. עי' ס' האלים ליש"ר מקנדיאה שכ' כי בכל עולם ועולם מצורפות האותיות בענין אחר והצירוף שלנו הוא של עולם התחתון. כפי השימוש היינו השם של ע"ב אותיות. לבעלי הקבלה. עיין תוספות הגיגה יא, ב ד"ה אין, שכתבו בשם ר"ת ששם מ"ב יוצא מבראשית ומפסוק שלאחריו. ועיין רבינו בחיי (בראשית א) ועיין מערכת האלהות פי"ד בשם ר' יעקב בר ששת. יגיעי הגלות והצרות. זו גם לשון

כי לא תבואהו בסברותיו רק רעה³, כי ידברו אל ה' סרה⁴ אשר לא יוכלו כפרה, שנאמר אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח⁵, אל יהרסו אל ה' לראות⁶, כי ה' אלהינו אש אוכלת הוא⁷ אל קנאות, והוא יראה את רצוינו⁸ מתורתו נפלאות. אבל יחזו בפירושינו חדושים⁹, בפשטים ובמדרשים, ויקחו מוסר מפי רבותינו הקדושים, „בגדול¹⁰ ממך אל תדרוש, בחזק ממך אל תחקור, במופלא ממך בל תדע, במכוסה ממך אל תשאל, במה שהורשית התבונן, ואין לך עסק בנסתרות”.

[תח30/08/2018]

תמונה

תמורתו, כי הימים ימירו כבודו בשוא ואפס” (לשון רבינו בבוארו לאיוב). 3 ע”פ ירמיהו ב, 3: רעה תבא אליהם, תהלים לה, ה: תבואהו שואה לא ידע, ומשלי יא, כז: ודורש רעה תבואה נו. 4 ע”פ דברים יג, ו: כי דבר סרה על ה' אלהיכם. 5 משלי כא, טו. ובבבא בתרא עט א דרשו כתוב זה על הפורש עצמו מדברי תורה, שנופל בגיהנום. 6 שמות יט, כד. 7 דברים ד, כד. 8 ע”פ תהלים קמה, יט: רצון יראיו יעשה, ושם קיט, ה: ואביסה נפלאות מתורתך. 9 עיון בפתיחה, בריש דבריו. 10 הנוסח שהעתיק רבינו כאן הוא מבראשית רבה ה, כ; ואולם בהגהתו יג, א וירוש' חגיגה כ, א נמצא בשינויים ומקורו בס' בן סירא (ג, כא).